

О. В. Швед

OLGA V. SHVED

КОМЕРЦІЙНА СЕКСУАЛЬНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ (КСЕД) ЯК НОВЕ СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В СВІТІ, КРАЇНАХ СНД ТА УКРАЇНІ

Abstract. The article presents and analyses the key factors contributing to commercial sexual exploitation of children and adolescents. It examines the articles of the UN Convention on the Child's Rights that are violated when society allows children to live on the street. The problem is examined in the historical context. The situations across the CIS state are compared. The article provides an in-depth analysis of the situation in Ukraine and suggests some solutions.

Кожного дня велика кількість дітей по всьому світу зазнає різних форм насильства, вивозиться в інші країни або переміщується в інші регіони своєї країни з метою експлуатації як дешева робоча сила, використання у різних видах незаконної або й злочинної діяльності і зокрема у сфері секс-послуг та порнографії.

Коли дитина перетворюється на предмет торгівлі, сексуально експлуатується дорослою людиною за оплату грошима або іншими матеріальними цінностями, то така дія у сучасному міжнародному праві кваліфікується як злочин, серйозне порушення прав дитини і називається комерційною сексуальною експлуатацією дитини (КСЕД). КСЕД є формою примусу та насильства над дітьми, однією із сучасних форм рабства.

Метою даної статті є загальна характеристика, розкриття суті КСЕД, його форм і проявів у світі, країнах СНД та Україні, а також шляхів і засобів протидії цьому явищу.

У сучасній світовій злочинній практиці склалася ціла система торгівлі дітьми та їх втягування в комерційну сексуальну експлуатацію. У КСЕД можуть брати участь як окремі особи, невеликі групи (наприклад, сім'я, знайомі), так і великі групи, кримінальні структури. Вони використовують дітей для задоволення «особливих» сексуальних запитів клієнтів, в основному чоловіків, які шукають «гострих відчуттів».

Бідність чи прагнення «легкої» наживи не єдині причини існування КСЕД. Економічна нерівність, несправедливі суспільно-економічні

структури, неблагополучні сім'ї, відсутність або недостатність освіти, прогресуюче серед дітей бажання мати «модні» речі, міграційні процеси з сільських регіонів в міста, з бідних країн до розвинених, статева дискримінація, безвідповідальна сексуальна поведінка чоловіків, специфічні національні або релігійні традиції, військові конфлікти [1], корупція та відсутність або невідповідність законів, недотримання існуючих законів – усе це є факторами, які прямо чи дотично сприяють існуванню комерційної сексуальної експлуатації дітей, роблять їх беззахисними перед цим злочинним явищем.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей криє у собі цілий комплекс серйозних небезпек для їхнього фізичного і психічного здоров'я, ставить під загрозу саме їхнє життя. Право дітей на щасливе дитинство, на гідне, продуктивне та корисне життя при цьому цілковито нехтується. КСЕД в останні десятиріччя набула характеру багатолітньої у своїх проявах проблеми світового масштабу. Глобальний світовий секс-риннок втягує мільйони дітей, дає його організаторам величезні прибутки.

Уперше серйозно і системно проблему комерційної сексуальної експлуатації дітей почала вивчати група дослідників в ряді країн Азії (Шрі Ланка, Філіппіни та Таїланд) у 1988 р. Дослідження тривало два роки. Пізніше до результатів дослідження було додано звіт стосовно форм сучасного рабства, включаючи секс-туризм та дитячу проституцію, в Індії та Тайвані. Свою роботу автори із США, Франції та досліджуваних країн Джун Роджерс, Сидерат Срісанг, Маурин Сеневіранте і Ширлі Підріс, Адул де Леон, Емма Контор та Аміхан Абуева опублікували під назвою «Піймані в сучасне раб-

ство: туризм і дитяча проституція в Азії» [2].

У даній статті для розкриття суті й масштабів проблеми використано матеріали Міжнародної організації ЕКПАТ, що займається в усьому світі проблемами КСЕД та лобіюванням нових законів, які б протидіяли комерційній сексуальній експлуатації дітей, та дослідження, що були проведені Українським інститутом соціальних досліджень (автори Ю. Галустян, В. Новицька, Ж. Петрочко), в Росії (О. Тюржанова, М. Русакова, В. Шакіна), в Казахстані (Центр «Забота»), Киргизстані (Центр вивчення суспільної думки та прогнозування «ЕЛ-ПІКІР») та Узбекистані (НГО «ISTIQBOLLI AVLOD») при консультативній підтримці автора статті. Деяка інформація отримана зі сторінок Інтернету.

В Україні кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми розглянуто в монографії О. В. Іващенко «Торгівля жінками та дітьми» (2004 р.). Автор досить глибоко аналізує ситуацію з торгівлею людьми, що склалась в Україні, розглядає міжнародне та українське законодавство стосовно торгівлі жінками та дітьми, а в розділах щодо рабства, проституції та міграції пояснюють причини торгівлі жінками та дітьми. Ряд правових оцінок і висновків, зроблених автором монографії, послужили опорою і для автора даної статті.

Характеризуючи КСЕД, ми маємо всі підстави твердити, що це явище включає в себе дитячу проституцію, порнографію та торгівлю дітьми. До КСЕД також відносять дитячий секс-туризм та ранні шлюби.

Дитяча проституція – це використання дитини в наданні сексуальних

послуг з метою отримання оплати чи іншої винагороди у будь-якій формі. На кожному континенті десятки тисяч дітей експлуатуються в проституції. Діти, що живуть на вулицях Бразилії, Камбоджі, Росії та інших країнах СНД; «пляжні хлопчики» в Шрі Ланці, Ямаїці або Кенії; діти, що втекли з дому та стали наркоманами, в Східній, Західній Європі, Австралії або Північній Америці; діти, що продані з Західної Африки, Східної Європи або Центральної Америки... майже кожна країна у тій чи іншій мірі зіштовхнулася із цим явищем.

Аналізуючи ситуацію, що склалася з дитячою проституцією в СНД, слід відзначити, що така проблема існує в тій чи іншій мірі у всіх без винятку країнах цього регіону. Найбільш розвинуте це ганебне явище у великих містах: Москва, Санкт-Петербург (Росія), Алмати (Казахстан), Бішкек, Ош (Киргизстан), курортних містах України (Крим, Одеська область) та узбецьких туристичних центрах (Ташкент, Самарканд, Бухара).

За оцінками експертів Міжнародної організації праці в Росії 20–30% вуличних дітей втягнуті в заняття проституцією та в порновиробництво. Так, кількість неповнолітніх, втягнутих у секс-індустрію в Москві, становила в 2001 р. оціночно 10 тис. осіб. За іншими даними, в Москві налічується 20–30 тис. неповнолітніх повій. Тільки в один Московський центр тимчасової ізоляції неповнолітніх правопорушників щорічно поміщується до 400 дівчат, що займаються проституцією. Якщо в 1987 р. кожна двадцята проститутка була молодша 18 років, то в 1999 р. в Москві – вже кожна сьома, а в Санкт-Петербурзі – кожна п'ята [3].

У містах Бішкек та Ош, незважаючи на мусульманську релігійні тра-

диції, досить суворі щодо дівочої цнотливості, у проституцію втягнуто доволі значну кількість киргизських дівчат. Вони стоять на площі, де знаходяться готелі, казино та ресторани, цілодобово. Така цілодобова робота проститутток на вулиці не виявлена автором цієї статті ніде в інших країнах СНД. При цьому заробітки надзвичайно малі – в Бішкеку неповнолітні за один сексуальний акт отримують від 1,2 до 2,4 доларів США, за годину – 4,5–6,0 доларів, а в м. Ош ще вдвічі менше. Послуги дорослих проститутток коштують у 1,5–2 рази дорожче, це є однією з причин, чому клієнти віддають перевагу підліткам 15–16 років. Др речі, великим попитом у середньоазіатських країнах користуються і хлопчики [4]. Також є інформація по Киргизії про «мамочок», які спеціалізуються тільки на зовсім юних дівчатках. Знаючи про уподобання клієнтів, які бажають мати незайманих дівчат і платять за це від 50 до 500 доларів США, вони «зашивають» їх у гінекологів по кілька разів, роблячи їх знову і знову «цнотливими». Дівчата у цих «мамочок» працюють за їжу та житло. Решту грошей вона обіцяє їм віддати, «коли виростуть, грошей назбирається багато і вона буде впевнена, що дівчата не стануть витрачати їх на дурниці» [5].

За даними Українського інституту соціальних досліджень, у 2002 р. в Україні серед працівниць секс-бізнесу неповнолітні у віці 12–15 років склали 11%, 16–17 років – 20%. Тобто, майже третина тих, хто працює у секс-бізнесі, – дівчата, які не досягли повноліття. Дівчата, що стоять на трасах, кільцевих дорогах та обслуговують водіїв-дальнобійників, отримують за секс-послугу 5 доларів США. Крім дівчат, трапляються і хлопчики до 13 років, які також надають послуги воді-

ям [6]. Як причину роботи в проституції діти називають «бажання вижити», «мати гроші на якусь річ» та «необхідність допомагати батькам». 3% з числа опитаних таких дітей у Росії називали роботу в проституції примусовою, під загрозою покарання та насилля [7].

Дитяча порнографія – це будь-яке, незалежно від форми, представлення дітей, що беруть участь в реальних чи уявних сексуальних діях, або показ статевих органів дитини із сексуальними намірами. Простежується чіткий зв'язок між «віртуальною» порнографією та насильством над дітьми в реальному світі. Втягнута у виробництво порнографії реальна дитина, як правило, страждає від сексуального насильства. Окремою великою проблемою в останні роки стала дитяча порнографія в інтернеті, оскільки розповсюджується легко, швидко та дешево, ніж через звичайні канали (відео- та друкowana продукція). До того ж інтернет не знає національних кордонів, через недосконалість та неузгодженість національних законодавств, відсутність ефективних механізмів співробітництва міжнародної поліції та національних правоохоронних органів.

Популярність порносайтів росте. За даними Російської служби Bi-Bi-Ci з посиланням на компанію NetValue, що займається моніторингом інтернету, понад 5 мільйонів німців, майже 4 мільйони британців, майже 3 мільйони французів та 2,5 мільйони італійців зайшли на порносайти в червні 2001 р. Перебування на порносайтах триває в середньому від 36 до 59 хвилин. Представник компанії NetValue заявив, що «порнографія – одна із сфер, що найбільш стрімко розвиваються в інтернеті. Багато компаній зрозуміли, що ця сфера може дати значні прибутки» [8].

Дані працівників правоохоронних органів практично в кожній країні, свідчать про одне й те ж: традиційні форми порно, включаючи дитяче, все ще існують у вигляді відео- та друкованої продукції, але основний рух подібного матеріалу змістився на онлайн. Правоохоронці, які займалися виявленням та розслідуванням фактів дитячої порнографії в інтернеті, якось встановили спеціальну програму в інтернеті, яка називається «Нет ровер». Програма кожного разу, коли знаходить нове дитяче порнографічне зображення, гавкає, як собака, щоб привернути увагу. Черговому поліцейському довелося вимкнути звук, бо в кімнаті лунав безперервний гавкіт.

Правоохоронні органи час від часу проводять глобальні операції щодо розкриття торгівлі дитячою порнографією. Так, була розкрита в 1998 р. організація «Wonderland Club». Розслідування почалося США, але провідну роль відігравали правоохоронці Великої Британії. 2 вересня понад 1000 поліцейських у 12 країнах одночасно зробили облаву в більш ніж 100 будинках, де перебували члени цього клубу. При цьому було виявлено понад 750 000 дитячих порнографічних зображень більш ніж 1200 дітей з усіх кутків світу. Тільки 16 дітей вдалося ідентифікувати. Деякі з них зникли з дому декілька років тому і так і не були знайдені. Кілька осіб, що були арештовані в ході операції, були звинувачені у фактах скоєння сексуального насилля над дітьми, що ще раз доводить: зв'язок між користуванням порнопродукцією та реальним насиллям існує. Такі операції проводились ще кілька разів у ряді країн [9].

Експерти стверджують, що 25% порнопродукції на вебсайтах інтернету у всьому світі містять дитячу пор-

нографію. До 50% з них мають дитячу порнографію з Росії та України. Хоч точна кількість дітей, залучених до виробництва порнографії, невідома, експерти говорять про десятки тисяч таких дітей. Російський порнографічний фільм «Малюнки», що складається з 12 серій, показує хлопчиків від 6 років. Виробництвом дитячої порнографії займаються комерційні фірми, які працюють під прикриттям модельних агентств, фітнесцентрів, художніх закладів. Так, у Росії в Хабаровську та Владивостоці працювала «Школа Афродити» – як школа майбутніх моделей. Дівчатка 12–14 років, прийняті в цю «школу», були потім втягнуті у виробництво порнофільмів та порнознімків. Час від часу правоохоронці викривають такі агентства, але їх не стає менше. У травні 2003 р. в Зеленограді (Росія) закрито порностудію, що використовувала малолітніх дітей. У ході іншої операції в Москві затримано двох злочинців з 1563 відеокасетами, кінофотоматеріалами за участю малолітніх (8–14 років) дітей [10].

В Україні в липні 2004 р. Департаментом карного розшуку МВС виявлено потужну порностудію, яка знімала і розповсюджувала в інтернеті дитячі порнознімки і фільми. Компанія діяла в Харкові, Києві та Сімферополі. Дітей від 8 до 16 років приводили батьки, мріючи про успішну кар'єру для них. На сьогодні відомо про півтори тисячі постраждалих, але не виключено, що насправді їх більше. Слідчі допускають, що батьки знали, для чого саме позують їхні діти, бо за одну зйомку платили від 50 до 200 грн. ФБР підтвердило, що на дитячі порносайти у США та Канаду надходили фотографії саме з України [11].

Дослідження ЕКПАТ, що були проведені в ряді країн Азії, показали,

що 35% опитаних дітей віком 7–11 років – користувачів інтернету хоч раз бачили порнографічні малюнки на інтернет-сайтах. 58% з числа користувачів віком 12–18 років добровільно входять у порнографічні сайти, а 92% з числа таких дітей та підлітків отримували пропозицію в чаті поговорити про секс. Дітей через порносайти інтернету та чати розбещують, показуючи та розповідаючи непристойні історії. Їх просять робити непристойні речі і описувати свої враження та відчуття, фотографувати себе та висилати такі фото. Але порносайти монтують і з простої фотографії обличчя. Фігури дітей схожі і легко змонтувати фото, замінивши тільки обличчя. Такі фото потім виставляються в порносайтах і можуть знаходитись там роками. Такими фотографіями також шантажують батьків, що фото буде опубліковано або виставлено в інтернеті [12].

Якщо за фотографування дітей в оголеному вигляді в багатьох країнах передбачене покарання як за створення порнографічних фото, то ніде немає статті за створення фотомонтажів. Цим користуються злочинці і просять дітей надсилати свої фотографії (хоча б лише обличчя). Через інтернет здійснюється також продаж дітей та зникнення дітей після того, як вони зустрічались з «другом» по листуванню. Такі випадки зникнення дітей траплялися в Португалії, Іспанії та інших країнах. Фотографії деяких із цих дітей потім бачили в порносайтах. Крім того, спілкуючись у чатах, діти надають відомості про себе, адресу, персональну інформацію про батьків, і це слугує злочинцям путівником для домашніх крадіжок та шантажу батьків.

Найбільш жорстоку і послідовну війну кримінальному інтернету оголосив Китай. Власті Китаю визначили

однозначно: покарання загрожує не тільки власникам веб-сайтів, але й провайдерам, що розміщують ці ресурси на своїх серверах і надають до них доступ. За два тижні в серпні 2004 р., за інформацією міністерства громадянської безпеки КНР, поліція закрила 700 порносайтів, порушила проти розповсюджувачів нелегальної інформації 151 карну справу і заарештувала 224 підозрюваних. Слід відзначити, що боротьба за чистоту інтернету ведеться в Китаї одночасно з повною державною підтримкою розвитку комунікаційних технологій – кількість користувачів мережі в цій країні досягає 100 млн. осіб, і за цим показником Китай поступається тільки США [14].

В Україні Міністерство у справах сім'ї, дітей та молоді та Українська спілка молодих депутатів презентувала 15 липня 2004 р. комп'ютерну програму психологічного захисту дітей «Кібер-няня». Її створено для блокування доступу дітей до порносайтів. Програма розповсюджується безкоштовно і може бути використана в школах, комп'ютерних клубах, домашніх та офісних комп'ютерах.

Торгівля дітьми – означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, переховування або одержання дитини шляхом погрози силою чи її застосування або інших форм зловживання владою чи вразливістю становища або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, що контролює дитину.

Діти продаються з Китаю в Таїланд. Кожен рік тисячі дітей перепродуються з Непалу в Індію. Тенденція до збільшення масштабів торгівлі дітьми простежується в Латинській Америці. Дівчатка з Гондурасу перевозяться в борделі Гватемали, Сальвадо-

ру та Мексики. Мережа торговців виявлена в Африці та Східній Європі. Діти з України, Росії, Молдови знайдені в Угорщині, Польщі, країнах Балтії та великих містах Західної Європи. Діти з Румунії та Молдови були запрошені як танцювальні колективи в Камбоджу для виступів, а там були примушені до проституції. Іміграційний контроль між Парагваєм та Бразилією надзвичайно слабкий. Ніхто не вимагає ідентифікаційних документів від дорослих для дітей, які їдуть із ними. Тому діти продаються з Парагваю до Бразилії і з Бразилії до Парагваю. Діти з Таїланду продаються в Африку, а з Африки до країн Азії. Діти з Китаю потрапляють в Таїланд, Корею та В'єтнам, а з Кореї та В'єтнаму до Китаю.

Усі країни СНД визнали проблему торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і роблять певні кроки в попередженні цього явища. Географія вивезення дітей за кордон велика, але з усіх країн СНД, в основному, діти вивозяться в Росію для подальшої їх експлуатації.

Діти можуть продаватись за межі країни, а можуть переміщуватись у межах країни. Продаж у межах країни також досить розповсюджене явище, можливо, навіть більше, ніж торгівля дітьми за кордон. Це, як правило, переміщення із сільської місцевості до промислових міст або міст туристичного спрямування чи місцевостей, розташованих поблизу великих будівництв, стоянок вантажівок, доріг або портів.

Незважаючи на досить серйозні заходи, що робляться урядом України, проблема КСЕД, зокрема, торгівля дітьми, залишається актуальною в нашій країні. На сьогодні пропуск дітей через державний кордон Украї-

ни до Російської Федерації, Республіки Молдова і Республіки Білорусь здійснюється згідно з міжурядовими угодами про безвізові поїздки громадян, для дітей до 16 років – на підставі свідоцтва про народження. Відсутність у свідоцтві про народження дитини фотокартки і графі про належність до громадянства не дає можливості провести ідентифікацію дитини та ускладнює контроль за виїздом дітей до країн СНД, що може призвести до несанкціонованого вивозу їх злочинними структурами з України в країни СНД, а далі – в інші країни світу [15].

В Україну з 2001-го до червня 2004 р. повернено з-за кордону 53 неповнолітніх тільки Міжнародною організацією з міграції [16]. Скільки їх вернулось самостійно або за допомогою інших організацій, таких як Ла Страда! Процес реабілітації таких дітей дуже важкий, і невідомо, чи взагалі можливо повністю вернути таких дітей до нормального життя.

Дитячий секс-туризм. Цей вид сексуальної експлуатації дітей може практикуватися як громадянами своєї країни, так і іноземцями, переважно в курортних, прикордонних містах з метою отримання дешевих сексуальних послуг. В останні десятиліття секс-туристи виявляють велике зацікавлення до країн Південної та Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки та країн Тихоокеанського регіону. Ця тенденція посилюється і в Східній Європі (Росія, Чехія). Узбекитан приваблює туристів не тільки своїми дивовижними мечетями та мінаретами, але й дешевим дитячим сексом. Чоловіки (а іноді й жінки) з різних континентів подорожують з метою отримати дешевий секс, часто саме з дітьми. Вони користуються тим, що в багатьох країнах немає законів,

які дозволяють покарати їх після скоєння злочину в їхніх країнах після повернення.

Секс-туризм поки не розвинувся в Україні, але є поодинокі випадки, коли іноземні туристи або бізнесмени, відвідуючи країну, шукають сексуальних розваг саме з молоддю підліткового віку. Спрощення процедури отримання віз в Україну (для багатьох західноєвропейських країн, країн Скандинавії та США, для отримання візи не потрібно запрошення) може призвести до напливу таких «гостей».

Ранні шлюби – це шлюб за участю дітей та підлітків віком молодше 18 років. У деяких країнах ранні шлюби пов'язані з релігійною традицією, але часто це завуальована форма дитячої проституції. Так, в Індії, молоді дівчата (девадасі) віддаються заміж за божество Хінду в надії, що боги благословлять сім'ю та дадуть краще життя. Девадасі надають сексуальні послуги священикам та членам вищих каст. За повідомленнями, багато з них з часом продаються в борделі. Подібна практика існує в Непалі, де такі дівчата називаються «деукі». У наш час ранні шлюби відновились в країнах Центральної Азії (в Таджикистані, Киргизстані). Дівчат 13-16 років примусово віддають заміж за калім, а фактично – обмінюючи їх на продукти, речі, гроші та інші вигоди. Дівчата стають дружинами, третіми дружинами літніх чоловіків, не мають ніяких прав і потерпають від насилля в сім'ї. Тому там почастишали випадки самоспалення серед дівчат та жінок.

У 1996 р. в Стокгольмі відбувся перший Світовий конгрес з питань боротьби з комерційною сексуальною експлуатацією дітей, організований ЕКПАТ, ЮНІСЕФ та іншими міжна-

родними організаціями. Адже з-поміж усіх порушень прав людини, які привертають до себе особливу увагу міжнародного співтовариства, торгівля дітьми, втягнення їх до секс-індустрії, порнобізнесу належать до найбільш ганебних злочинів нашого часу. Участь у Конгресі взяли представники 160 країн. По закінченні було підписано Стокгольмську декларацію та План дій, який супроводжується комплексними рекомендаціями щодо боротьби із сексуальною експлуатацією дітей та закликає уряди всіх країн розробити їх власні національні плани дій.

У грудні 2001 р. відбувся другий Світовий конгрес, організований ЕКПАТ та ЮНІСЕФ, у якому взяли участь представники 156 держав. Заключний звіт Конгресу включає регіональні рекомендації та коментарії. Незважаючи на те, що рекомендації обох конгресів не є легітимним (офіційним) документом, вони презентують серйозні урядові погодження та сильні інструменти й мотивації для лобювання законів національними громадськими організаціями.

Згідно з Конвенцією ООН про права дитини, яку підписали 189 держав світу і яка набула чинності в Україні 27 вересня 1991 р., кожна дитина має право на захист від усіх видів економічної та сексуальної експлуатації, насилля (статті 19, 32, 34, 35 та 36). Тож усі держави повинні захищати дітей від усіх форм експлуатації і розбещень, торгівлі ними в будь-яких формах та з будь-якою метою.

43 країни світу розробили національні плани дій проти КСЕД. Проте поки що жодна країна СНД не розро-

била таких планів дій згідно з рекомендаціями Стокгольмської декларації. Вірменія, Білорусь, Грузія, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Туркменистан та Узбекистан не підписували Декларацію. Уряд України вже розпочав роботу з розробки «Плану дій України з питань захисту дітей від комерційної сексуальної експлуатації», що є кроком вперед порівняно з іншими країнами СНД.

Важливим кроком стала також ратифікація Україною у жовтні 2000 р. Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 182 «Про найгірші форми дитячої праці». Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії був ратифікований Україною у квітні 2003 р.

Отже, існування такого явища, як комерційна сексуальна експлуатація дітей, є ганебним і недопустимим у всьому світі. КСЕД є однією з найгірших форм дитячої праці та найсерйознішим порушенням прав дитини. З розвитком нових інформаційних технологій, таких як відеопродукування та інтернет, ризик використання дітей в КСЕД істотно зріс. Розвиток туризму, зокрема в країнах СНД, нових і цікавих для західних туристів, також криє небезпеку використання дітей з метою сексуальної експлуатації. Ця проблема вимагає постійного моніторингу і подальшого всебічного вивчення. Результати наукових досліджень повинні стати основою для розробки урядових законів і ефективних заходів з метою обмеження і подолання цього ганебного явища – КСЕД.

1. Annual Report July 1, 2000 – June 30, 2001 ЕКІАТ International, 78 с.
2. «Caught in Modern Slavery: Tourism and Child Prostitution in Asia» report (May 1990, Conference in Chiang Mai, Thailand).
3. Аналіз ситуації в області КСЕД, Росія. О. Тюрюканова, М. Русакова, В. Шакіна. – М., – 2003. – с. 49, 62.
4. Situation Analysis of Child Commercial Sexual Exploitation in the Kyrgyz Republic/Center for Public Opinion Study «El Pyki». – Bishkek, 2004. – С. 41.
5. Інтерв'ю з НДО «Таїс +»
6. Уразливість дітей щодо комерційної сексуальної експлуатації в Україні/ЕКІАТ; Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних досліджень – К., 2003. – С. 77.
7. Аналіз ситуації в області КСЕД, Росія/О. Тюрюканова, М. Русакова, В. Шакіна. – М., 2003. – С. 63.
8. «Порносайти. Популярність росте» / Русская служба ВВС, 08.2001, <http://news.bbc.co.uk/1/1/russian/sci/tech>
9. Rising to the Challenge: the Fight Against Child Pornography on the Internet» // John Carr. Five years after. – Stockholm: ЕСРАТ, 2001. – С. 14–15.
10. Аналіз ситуації в області КСЕД, Росія/О. Тюрюканова, М. Русакова, В. Шакіна, 2003. – С. 69.
11. <http://www.lplus1.com.ua/news/?28-07-2004>
12. Our Children at Risk on Line/A Survey report ЕСРАТ, 2003. – р. 16.
13. «Китай оголосив війну кримінальному Інтернету», 10.08.2004, www.ua-admin.com
14. Уразливість дітей щодо комерційної сексуальної експлуатації в Україні. ЕКІАТ/Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних досліджень. – К., 2003. – С. 65.

Подано до редакції 01.04.2005 р.